

Új, tudományos narratíva József Attiláról*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2023.1.8>

A *Múltunk* mindig is figyelemmel kísérte, szemlélte a 20–21. századi magyar progresszív, benne a szocialista szemléletű, avagy a népi-plebejus kulturális értékek tudományos földolgozásait, illetve foglalkozott a jelentősebb konzervatív ihletettségű munkákkal. Ezért is érdemel kiemelt figyelmet ezeken a hasábocon Tverdota György új József Attila-monográfiája, amely 2021 végén jelent meg.

„Van-e még, amit nem kutattak ki József Attiláról? Mit lehet és miért kell ennyit írni róla?” – hallani gyakran ezeket a kérdéseket a laikus, az érdeklődő olvasóktól és persze az olykor tudományellenes demagógiára fogékonyaktól. Igaz: méltatlan lenne irodalomtörténeszi fölényel elhárítani a választ az efféle kérdésekre, különösen nem a legnépszerűbb 20. századi költőnkkel kapcsolatban. A *Múltunk* hasábjain azonban nem kell magyarázatként hosszadalmasan utalni a tudományos, a kulturális hagyományok és értékek nyitottságára, a történelmi távlatok és a kései „utód”-társadalmak kínálta új rálátásokra, a recepció, az egyéni olvasatok, illetve az értelmezői közösségek befogadási élményeinek változatosságára. És a szakmai módszerek és megközelítések termékeny pluralizmusára sem. A József Attila-centenárium (2005) körüli évek sokoldalú termése¹ óta is

* TVERDOTA György: *Gondoljátok meg, proletárok I. Az ifjú József Attila.* (Osiris Irodalomtörténet) Osiris Kiadó, Budapest, 2021. 887 p.

¹ Lásd erről AGÁRDI Péter: *József Attila, a közös ihlet. Egy irodalmi centenárium tükre és anatómiája.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2010.

számos értékes munka és izgalmas, olykor éles diskurzus látható napvilágot. Részletes bibliográfiai szemlézés nélkül is hadd utaljak N. Horváth Béla, Bókay Antal, Lengyel András, Veres András, Szívós Mihály, Cseke Ákos, Farkas János László, Bagi Zsolt, Garai László, Szerdahelyi István, Sárközy Péter, Hász Erzsébet, Móser Zoltán, valamint e recenzió szerzője s mások könyveire, tanulmányaira (elnézést kérek a most nem említettekől). A leggyakrabban Tverdota György szólalt meg, egyrészt előtanulmányokkal készülve a most megjelent monográfiára, másrészt szükség esetén polemizálva pályatársaival. Az elmúlt időszak legfontosabb tudományos teljesítménye mindazonáltal a költő prózai írásainak kritikai kiadása,² amelyre azóta számos írás is reflektált. A költő iránti intenzív szakmai érdeklődést mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 2022 őszén–telén három fontos könyv is megjelent, amely részben vagy egészen József Attilával foglalkozik: Lengyel Andrásé,³ Murányi Gáboré⁴ és Veres Andrásé.⁵

Ha kilépünk a tudományos értelmezések köréből, jól látni, hogy a József Attila-életmű páratlanul gazdag recepciója, fogadtatása, polifon kultusza szemléletes példája a klasszikus művészi-emberi értékek továbbhagyományozódásának, „leszállásának” és popularizálódásának – egészen a közbeszédbe épült szállóigéig, a szlogenné vált idézetek sokaságáig. A költő verseinek metaforái, sajátos szókapcsolatai, a tőle vett idézetek mai nyelvünkben, hétköznapi, ünnepi, digitális, sőt zenei szövegvilágunkban szinte egy profán biblia textusaként vannak jelen. Méghozzá úgy, hogy a magyarul beszélők gyakran nincsenek is tudatában annak: az általuk is használt/hallott/olvasott közhelyesedő szóképek, frazeológiai egységek, mondások,

² *József Attila összes tanulmánya és cikke 1930–1937. Kritikai kiadás.* I–II. Szerk.: TVERDOTA György–VERES András. József Attila Társaság–L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2018.

³ LENGYEL András: *Minerva baglya. A későmodern gondolkodás történetéhez.* [k. n.], Budapest, 2022.

⁴ MURÁNYI Gábor: *Szövedékek. 50 év, 50 írás József Attiláról.* Kronosz Kiadó, Pécs, 2022.

⁵ VERES András: *És megint előlről... Ady, Kosztolányi, József Attila.* Balassi Kiadó, Budapest, 2022.

aforizmák József Attila soraiból erednek és önállósodnak, gyakran sajátos, ráarakódó, aktuális konnotációk kihangosításával. S ennek a szöveghagyománynak az elevenségét csak fokozza az a tény, hogy a költő írásos életműve, amely mindössze tizenöt év termése (1922–1937), szinte az egész 20. évszázad emlékezetes életsorsainak és történelmi drámáinak esztétikai sűrítménye – visszafelé és előre, a 21. század első negyedéig. József Attila a 20. század szinte minden egykor volt, tehát századeleji és kortárs tapasztalatát, kataklizmáját, majd megsejtett jövőbeli kihívását és reményteli lehetőségét megélte, előrevetítette, interiorizálta és költészetté szublimálta. Ezért talál benne minden versmondója és olvasója – a szubjektív azonosulást teremtő érzelmi hullámhosszok – felrázó, csábító, „számunkra való” élményt.

A ma embere roppant érzékenyen rezonál a József Attila-szövegekre (nemcsak lírában, hanem prózában is), fájdalommal és együttal katartikusan élve át és újra a költő egykori ihleteit, élményeit, düheit, gondolati reflexióit, fájdalmait. Megannyi olyan indulat, részvét, gyengédség, tépelődés, fájdalom, remény és kiábrándultság árad belőlük, gyakran találóan időszerű „kiszólással” tetézve, amire száz (1922: *Szépség koldusa*) vagy a halála óta eltelt nyolcvanöt év múltán is felkapjuk a fejünket. S ez az „élő irodalom”, ez a mai fogékonyság nem elsősorban az egykori versek, sorok, metaforák parafrazeálásával, nem a művészi erő kilügződésével jár, nem propagandisztikus aktualizálás, hanem ellenkezőleg: gondolati és poétikai frissességükből, a zseni kihordta kreativitásának is szóló izzásából fakad. Ebbe a társadalomlélektani és kulturális kontextusba, sokszínű József Attila-kultuszba szól bele Tverdota György könyve, amely tudományos hitele révén hozzá is járulhat a kultusz és a közbeszéd időnként szükséges korrekciójához, főleg akkor, ha eredményei beépülnek az iskolai oktatásba és a médianyilvánosságba. A kétkötetesre tervezett pályakép első része 1926-ig elemzi újszerűen és komplex módon József Attila életművét.

Már maga a címadás is „normasértő” mai jobboldali dominanciájú, harsányan nemzetieskedő „kulturharcos” nyilvánosságunkban: az *Anyám* című, a költő pár éves kommunista szellemiséget képviselő időszakának 1931-es verséből kiemelt idézet,

a „gondoljátok meg, proletárok”. Nem harsányan mozgósító, felkiáltójeles dinamikájú mondatként hangzik ez (olykor ilyet, köztük „szépeket” is írt akkor József Attila), hanem minket, utódokat, olvasókat rezignáltan megszólító, de önérzetes baloldali mementőként.

Szükségtelen, de lehetetlen is e helyütt részletesen bemutatni ezt a közel 900 oldalas monográfiát, ismertetni fő megállapításait, de újdonságaira, sajátosságaira fel szeretném hívni a figyelmet. Tverdota felhagy a korábban szokásos címkék keresésével és variálásával, a különböző kanonizációkkal („kommunista proletárköltő”, „a büntelen bűn egzisztencialista megvallója”, „az istenhez megtérő lázadó”, a „lúzer”, a „poszt- vagy későmodern ikon” stb.). József Attila életét alapvetően *a rapid társadalmi mobilitás, az emelkedés és zuhanás, a beilleszkedés, az életformaváltások* felől mutatja be, ennek tragikus és felemelő szakaszaiban. Plasztikusan ábrázolja, hogy a szocializációs fordulatok és a szociokulturális „nevelődés”, a habitus, az identitásalakulás stációján át miként jut el a költő az éntudat közösségi szereptudattal való feltöltődéséig, egyúttal az ön- és hivatástudat megszilárdulásáig. Ezt a folyamatot Tverdota a lelki-indulati-érzelmi érlelődés, a személyiségépítés és önteremtés, valamint a páratlan versteremtői képesség és művészi tehetség „tükrében” szemlélteti. Egymásra montirozza ezeket az éleetszférákat, sőt ideveszi a pszichoanalitikus szövegek⁶ egyes valóságidéző elemeit is. Nem lineáris, még kevésbé teleologikus ívet rajzol, de olyan narratívákba sűríti az elemzést, amelyek nemcsak önelvű poétikai, költészet- és irodalomtörténeti, hanem életmód-, kor- és eszmetörténeti, szociálpszichológiai tanulságokkal is járnak a mai olvasó számára. Nemegyszer „önállósodó” alkotáslélektani fejtegetésre is alkalma nyílik (360–366., 546–549.).

Tverdota József Attila-pályaképe egy költőzseni és egy szabálytalanul következetes progresszív gondolkodó e világi sorsát és maradandó írásos teljesítményét mutatja be és örökíti át. Korrigálja a politikai, az ideologikus és a szenzációkereső bul-

⁶ Lásd „*Miért fáj ma is*”. *Az ismeretlen József Attila*. Szerk.: HORVÁTH Iván és TVERDOTA György. Balassi Kiadó–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992.

várok „állításait”, jelentősen gazdagítja a kultikus és a tudományos recepciót. Elsősorban persze ehhez az utóbbihoz járul hozzá igényes szakmai fegyverzettel, miközben a „hétköznapi” olvasó is megannyi azonosulási vagy éppen együttérzési élményben részesül. Egy-egy életrajzi fordulat kapcsán pedig érdekes, izgalmas – önállóan is megálló – *mikroszociológiai, kultúrhistoriai és eszmetörténeti minieszékekkel* is szolgál számunkra a szerző.

Csak néhány ilyen betétet említek meg. Különösen érdekes például *a szegénység kultúrájának* leírása, összefüggésben a gyermek- és ifjúkor meghatározó élményével és az úgynevezett szegényember-versekkel. (122–146.) József Attila Erdélyi József lírájához és személyéhez fűződő viszonyáról is érzékeny elemzést kapunk. Másik csomópontként a makói és szegedi tanári és baráti társaság, *a polgáris kisvárosi értelmiség és kultúra* bemutatását említem. Espersit János, Galamb Ödön, Juhász Gyula, Saitos Gyula mentori szerepe, egyáltalán a fiatalember kapcsolati hálójának, baráti és szerelmi viszonyainak bemutatása az ihlető élmények, referenciák kutatói számbavételén túl is élmény a mai olvasónak. Harmadik betétként az anarchizmus változatainak, ezen belül az úgynevezett *ideális anarchizmusnak* a kibontását szeretném méltatni: a leegyszerűsítő minősítések helyett Tverdota nemcsak az eszmei, ideológiai, politikai forrásokat és kontextust tárja föl, hanem Nietzsche, Schmitt Jenő Henrik, Juhász Gyula gondolatvilágába is betekintést ad.

Szerinte „József Attila 1923–1925 közötti gondolkodásának legfőbb forrásvidéke az [...] ideális anarchizmus” (485.). Sokkal nagyobb szerepet játszik a költő világnézeti, közéleti és érzelmi tájékozódásában, mint azt ez idáig a szakma hitte és hirdette. Az érett és a kései József Attila lírájában a korai, az erőszakmentességet, jóság- és szeretetkultuszt hirdető *anarchizmus áthangolódik*: erősödő, cselekvő, sőt felforgató radikalizmussá alakul, és proletárszocializmusának lesz egyik teoretikus ösztönzője. „József Attila – noha később elhatárolódott az anarchizmustól – ennek az irányznak számos összetevőjét továbbvitte. Az ötvözet mindvégig érvényben maradt, az ortodox marxizmus tiszta fémje sohasem alakult ki gondolkodásában és alkotásmódjában. Az anarchista összetevő mozgalmassága, kritikai lendülete jótékonyan el-

lensúlyozta a dogmává merevedett marxizmus holt súlyát.” (819.) Egyértelmű és meggyőző, hogy Tverdota nem steril ideológiai és politikai irányzatok szerint vázolja föl és szakaszolja a *költő világhképe*nek, *érzületének* alakulását, s főleg nem a kommunista mozgalomhoz mint célállomáshoz vezető lépcsőfokokként. A monográfia folytatásának lesz tárgya, hogy ettől némileg megkülönböztethető a *filozofikus, társadalomelméleti írásokban* kifejeződő teoretikus nézetek evolúciója. Kései bölcséleti szövegei kapcsán az eszmetörténeti elemzések (köztük Farkas János László, Bókay Antal, N. Horváth Béla, Lengyel András, Veres András és magának Tverdota Györgynek az írásai, különösen József Attila tanulmányainak és cikkeinek 2018-as kritikai kiadásában) differenciáltan értelmezik a költőnek a marxizmushoz fűződő viszonyát, elválaszthatatlanul a szinte egyidejűleg megismert freudizmustól, illetve freudomarxizmustól. Mindazonáltal az érett költő habitusára adekvát 1937-es önvallomása: „a társadalmi kérdésekben a tudományos szocializmus logikáját veszem irányadóul” (*Van-e szociológiai indokoltsága az új népies iránynak?*).

Tverdota három, egymásra montírozott narratívában rekonstruálja az ifjú József Attila művét. Az *elsőt életmódbeli, szociokulturális narratívának* nevezem: a külvárosi utcagyerek, a nevétől megfosztott tanyasi lelenc világtól a kisvárosi diákon át a kispolgári családbeli gyámságig (Makaiék), az egyre makacsabb önállósági, sőt irodalmi ambíciók kiharcolásáig. Mindez a *Lázadó Krisztusban* sűrűsödik erőteljes esztétikumná. A vers kiváltotta botrány, majd pör és ezek recepciója (melyet Tverdota alaposan bemutat) fordulatot jelentettek a költő pályáján. Korábban és később is sűrű, erős váltások voltak az életében, megjárta a poklokat. Az alkalmazkodás és az érdekkijárás, a kötődés, az elszakadás és a radikalizálódás gyakran drámai élethelyzetei konfliktusokkal, az értelmiségi-írói ön- és küldetéstudat kiforrásával, a folyamatos tanulás és a világlátás (Bécs, Párizs) igényével jártak együtt. A 807–808. oldalon olvashatjuk talán a legtömörebben és legmarkánsabban ennek a társadalmi felemelkedési narratívának, az éles életmódbeli fordulatoknak az összefoglalását.

A *második narratíva* olvasatom szerint a *habitus, a világnézet alakulásáé, a politikai tájékozódásé és a közösségkeresésé.*

József Attila a szegénységtapasztalattól az ideális anarchizmuson át jut el a plebejus radikalizmusig, majd tovább: „megköszölvén” a 20. század legkülönbözőbb ideológiáit. Nem „szélkakas költő” (ahogy Féja Géza bélyegezte meg), de nem is a remélt kommunizmus vihardara, kanonizált proletárszobra (Horváth Márton, Révai József). Szuverén, helyét és olvasóközönségét kereső, gondolkodó baloldali, aki azonban nem tud s nem is akar véglegesen egyetlen politikai csoportosuláshoz csatlakozni. Tverdota így foglalja történelmi elbeszélésbe ezt az utat: József Attila „diákkorától kezdve a fennálló rendszer baloldali ellenzékéhez tartozott. Szocialista meggyőződését, kommunista párttagságát el lehet hallgatni, de ha számon kívül hagyjuk, megnehezítjük költészetének megértését. A forradalmi mozgalomban csalódva is megmaradt humanistának, rendszerkritikusnak és egy jobb, új világ kialakításában reménykedve, a korának negatív valóságát elutasító értelmiséginek. Gondolati fejlődése abban állt, hogy megszabadult az eleinte magára vállalt korlátaitól. Megértette, hogy a munkás is polgár. Megtapasztalta, hogy a polgár nemcsak a nagy hasú, szivarozó kizsákmányoló, hanem a kis komfortjából a rászoruló szegényeket támogató, együttérző tanár, ügyvéd, újságszerkesztő is. Megértette, hogy a gazdag is szenved. Megértette, hogy emberségünk legnehezebb súlyainak cipelésében a közösség, az embertársak csak segíteni tudnak, de nem vállalhatják át magukra terheinket. A végességünkkel is nekünk, magunknak kell szembenéznünk. Megsejtette a személyiség teljesen nem feltárható belső mélységeit és csapdáit. Költői hivatástudata azonban kezdettől fogva uralta gondolkodását. Bármit tekintett is feladatának, bármi mellett köteleződött is el, mindenre költőként reagált. Tartózkodás nélkül rábízta magát a nyelv erejére. Bármilyen életanyaggal került szembe, nem nyugodott addig, amíg tiszta költészté nem lényegítette át” (18.). Egy újabb, még publikálatlan tanulmányában Tverdota a makói évekről szólva így ír: gimnazista kora óta József Attila „tudatosan és elszántan egy lapra tette föl az életét: a lírai költészet művelésére”. *(A kezdet. József Attila találkozása a pszichoanalízissel.)* Ez a megfigyelés is új hangsúly a József Attila-kutatások történetében, s magyarázni fogja a költő későbbi elméleti írásaiban

oly hangsúlyos irodalom- és olvasásszociológiai érdeklődést, a közönségkeresést, illetve a nem olvasók tömegei miatti csalódását, valamint az úgynevezett kifejezésetztétikai orientációt (például *A művészet kérdése és a proletárság* című 1933-as szöveget, amelynek alapos értelmezése a kritikai kiadásban olvasható).

Mindez átköt a *harmadik narratívába*: József Attila *versvilágának, alkotómódszerének, poétikai és stílusirányzati váltásainak* síkjára. Már pályakezdő epigonizmusát is számos zseniális föl villanás egyéniesíti. Ady, a nyugatos költők, Juhász Gyula hatása, a szonettkultusz az esztétizáló modernséghez kötik, majd az avantgárd sodrásába kerül, de Kassáktól eltávolodik. Elvarázsolja a folklór is. Tverdota éles szemmel elemzi ki a különböző stílusok, izmusok, versmodellek feltűnését az ifjú József Attilánál, de elutasítja a költemények kizárólagos irányzati besorolását, címkézését. Ezek a hatások, ihletek gyakran egyidejűek, szervesülnek nála, s nem éles cezúrákkal járnak: „a modernségre törekvés, a formabontás és a hagyományörzés ötvözése volt az az eljárás, amely a legteljesebben felszabadította a spontán költői tehetséget és a kreativitást” (802.). S máris feltűnnek az érett József Attila *hagyományörző modernsége* líramodelljének előképei, első darabjai. Hogy pontosan mit is ért Tverdota ezen az irányzati elnevezésen, azt majd a monográfia folytatásában fogja kifejteni, bizonyára szakmai vitákat is kiváltva. Azt azonban már most is érzékelni, hogy ezzel a kategóriával delegitimálni törekszik az elmúlt évtizedekben szinte kánonná emelt *poszt-és/vagy késő modern* besorolást. Alapos és tágas szociológiai, egyén- és társadalomlélektani, avantgárdtörténeti kontextusba ágyazza József Attila húszas éveinek költészetét. Ugyanakkor a poétikai elemzésekben is újít Tverdota, három versmodellt rekonstruál: a szubjektív allegorizálót, a parnasszista tárgyiast és az akaratelvű cselekvőt; a korszak sikereiből verseit, érzékeny elemzések kíséretében, be is sorolja ezek közé.

Az első teljes értékű remekműnek a *Rög a rög*höz tekinti, ezt követően a *Megfáradt ember*, a *Nem én kiáltok*, a *Fiatal asszonyok éneke*, a *Mikor az uccán átment a kedves*, a fő műként számontartott, „karrierindító” *Tiszta szívvel* (773–784.), valamint az *Űlni, állni, ölni, halni* (863–866.) kap kiemelt analízist

és méltatást. A *Petőfi tüzét* az első ellenzéki, sőt szocialisztikus eszméktől ihletett versként mutatja be; a Trianon-sokk nyomán Juhász Gyula hatása alatt született versekről szintén gondos elemzést olvashatunk, köztük a *Magyarok* szövegfejlődéséről (687–689.).

A tartalmi újdonságok, az új olvasat érdemi felismeréseinek méltatása mellett szólnom kell Tverdota *monográfiájának műfajáról, módszeréről* is. Arról évtizedek óta vita folyik, hogy adekvát műfaj-e az irodalomtudományban az életrajzi megközelítésű pályakép, nem sérti-e az önelvű, tiszta nyelvi-poetológiai elemzést. Szabolcsi Miklós négykötetes József Attila-monográfiája megvédi ezt a műfajt, de élesen elkülöníti az életrajzi és a verselemző fejtegetéseket. A Kulcsár Szabó Ernő-iskola értelmezői minimálisra csökkentik a referenciális utalások figyelembevételét, fölöslegesnek tartják ezek bevonását az irodalmi mű értelmezésébe. Ez a nyelvi-poetológiai „sterilizálás”, ez az irodalomelméleti konstrukciókból kialakított szempontrendszer – szerintem – korántsem ideológiamentes, csak más, metafizikai referenciák előtt nyit teret. Nem véletlen egyébként, hogy a *referenciális-kontextuális és a poetológiai-hermeneutikai iskolák közötti viták* éppen József Attila kapcsán éleződtek ki az ezredforduló körül. Az előbbi felfogásnak Tverdota György, Veres András és Lengyel András voltak a „legharcosabb” képviselői. Mindezt azért is hozom szóba, mert Tverdota kötetbeli verselemzése (amelyekkel természetesen lehet olykor vitatkozni) éppen azt bizonyítják: nem gyengíti, ellenkezőleg, erősíti az autonóm nyelvi-poétikai elemzést, ha támaszkodik az ihlető referenciákra és az idevonható kontextusra. A kontextusok és referenciák ugyanis elsősorban nem nyers életrajzi tények, politikai események, pozitivistá adatok, ideológiai indíttatások, hanem a szocializációs fordulatok, az életmód- és identitásváltások, valamint a kulturális ingerek és ihletek tágabb közegéből származnak. Jó példa erre az *Űlni, állni, ölni, halni* elemzése (863–866.), a háttérben Gáspár Endre és József Attila költészetelméleti dialógusával.

Előszavában ezt tűzte ki célul Tverdota: „szakítok az elemzést pusztán az elemzésért létrehívó öncélúsággal. Megkeresem azokat a kérdéseket, amelyek ma föltehetőek relevánsan ennek a

költészetnek.” Teszi ezt annál is inkább, mivel „az újraértelmezés buzgalmának lendületében sok írás olyan irányból és olyan önkényesen tett föl új kérdéseket (elvégre a befogadó hipertrófiájának korszakában élünk), amely kevéssé vagy egyáltalán nem volt tekintettel a költői életmű sajátyszerűségére, belső koherenciájára”. Öniróniával teszi hozzá: „elemzések vihardagálya született, és magam is hozzájárultam ehhez a túltermelési válsághoz” (17).⁷ Az ifjú József Attila életmódváltási, szocializációs narratívájába Tverdota gyakran bevon későbbi, 1930-as évekbeli verseket is, hiszen ezek plasztikusan megvilágítanak fiatalkori helyzeteket, fordulatokat, élményeket, illetve versteremtő emóciókat; hadd említsem a *Holt vidék*, a *Mama*, az *Iszonyat*, a *Ha a hold süt* és a *Kirakják a fát* címűeket. Ugyanakkor nem takarékoskodik a szerző, ha bírálnia kell egy-egy sikerületlen verset; arra is mintát, illetve érveket szolgáltat, hogy „mitől rossz egy vers” (például a *Kozmosz éneke*). Mindazonáltal a monográfia nem verselemzések füzére életrajzi előszavakkal fölvezetve, illetve lábjegyzetekkel „megpatkolva”, hanem a *költő életviteli, világlátási és poétikai változásainak szerves egybeolvasása*.

Tverdota könyve legfontosabb értékének azt tekintem, hogy nagy ívű szociológia- és eszmetörténeti megközelítéssel, ugyanakkor empátiával és esztétikai érzékenységgel mutatja be és elemzi a 20. század viharos történetének egy kiemelkedő személyiség életében és alkotásaiban tetten érhető művészi reflektálását. És viszont: József Attila világképe, költészete alakulásának Tverdota által kifejtett narratívája megannyi új rálátást, *ablakot nyit a mába is átsapó 20. századra, jelen idejű múltunkra, történelmi és individuális kihívásainkra*.

Természetesen ahogy eddig is voltak, ezután is lehetségesek más narratívák József Attiláról; Tverdota monográfiája is továbbgondolható, egyes pontokon, avagy koncepcionális kérdésekben szembesíthető más véleményekkel. Jelentek is meg már polemikus reflexiók, de ezek mérlegelése itt és most nem feladatom.

⁷ Egy másik, közel húsz évvel ezelőtt megjelent könyvében, az *Eszmélet-ciklust* elemezve szakmai divatjelenségként „a túlértelmezés falláciáját” bírálja. TVERDOTA György: *Tizenkét vers. József Attila Eszmélet-ciklusának elemzése*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004.

Számomra mind az alapvető életút-koncepció, mind a szociokulturális megközelítés meggyőző. Van persze néhány hiányérzetem és kritikai megjegyzésem. Kár például, hogy elmaradt a *Szépség koldusa*-kötet egészének összefoglaló esztétikai-poétikai jellemzése, valamint az ifjú József Attila szonettvonzalmának, sőt szonettkultuszának a mélyebb elemzése. Egy-egy költeményről nekem más az olvasatom, de ez a befogadó „pillanatnyi” ráhangolódásától is függhet. Az ideális anarchizmusról szóló kreatív elemzésnek ellentmond az a mondat, amely „vargabetűként” minősíti, tehát pejorálja ezt a szemléletet az osztályharcos attitűd felé vezető úton (482.). Említettem már, hogy Tverdota a költő érett korszaka verstípusaként többször is a *hagyományörző modernséget* nevezi meg, de ennek kifejtése a monográfia folytatására marad. Viszonylag gyakori és hangsúlyos itteni emlegetése⁸ mégis valamiféle teleologikus fejlődésrajzként hat, holott ez a lineáris értékszemlélet deklaráltan idegen a monográfus-tól. Azt viszont egyetértéssel olvasom, hogy Tverdota egyes politikai versek javító-átalakító-újraíró változatait nem elsősorban cenzurális vagy alkalmazkodási okokkal magyarázza, hanem szerves, belső attitűdbeli és poétikai folyamatokkal (például a „*verettetvén*”-ként számontartott szövegváltozattól a *Végülig*). A plebejus, majd nyíltan osztályharcos szemléletű verseket nem eleve gyengébbnek, plakátszerűnek, művinek tartja, mint ahogy ezt az elmúlt évtizedekben – a „proletárforradalmi” kánonra adott hamis reakcióként – divat volt hangoztatni, hanem differenciáltan minősíti, „rehabilitálandó” remekműveket is talál közöttük. Kár továbbá, hogy a kiadó nem adott lehetőséget arra, hogy ennek az első kötetnek a végén verscím- és névmutató könnyítse meg a monográfia kezelését.

A monográfia irodalomtudományi és -történeti értékei mellett még egy sajátosságáról kell írnom: hangvételéről, nyelvi szövegalkotási erényeiről. Tverdota személyisége, emlékei, saját plebejus érzelmei diszkréten, ugyanakkor termékenyen épülnek be

⁸ Például a 834. oldalon: „Bécsben, 1926 tavaszán kezdődött el az a folyamat, amelynek végeredményeképpen Párizsban 1927 tavaszán véglegesen és visszafordíthatatlanul a hagyományörző modernség iránya mellett kötelezte el magát.”

a pályakép szövegébe. Többféle műfaj, nyelvezet, stílus, szerzői attitűd működik az irodalomtudományban, a legtöbb közülük legitim, de tényleges értékük végül is a szakmai relevancián, az innovativitáson mérhető meg. Tverdota monográfiájának – szaktudományi értékén túl – bónusa a *szövegezés oldottsága, az érvelés fesztelensége, szolid személyessége* s főleg az, hogy nem a szakma belterjes világának szól. A szerző nemcsak azért érdemel elismerést, mert nem vész el a szakszavak, a tudományos madárnyelv Babelében, hanem mert szubjektív utalásokkal és egy-egy szellemes vagy aktuális kiszólással is közel hozza témáját, jelesül az ifjú József Attilát a mai olvasóhoz. Nincs benne tolakodó szerzői magamutogatás, szubjektivista esszéizmus, a monográfia hangvétele mégis azt érezteti: *József Attila kortársunk, a 21. századi embernek is sokat mond.* Túl azon, hogy költözseni: sorsa, reményei, pokoljárásai és örömei *rólunk is szólnak*, szembeisíthatók a mi életünkkel is, a mi modern, sőt „posztmodern” beilleszkedési konfliktusainkkal, szorongásainkkal, játékos vágyainkkal, hétköznapi és kozmikus tépelődéseinkkel; olykor kartartikusan hatnak ránk, kései utódokra.

Ezt az azonosulást, empátiát *stiláris eszközökkel* is segíti a szerző – olykor egyenesen szépírói velleitással. Már az előszó hangütése is megfogja az embert: Tverdota saját szülőfaluját, Monokot hozza szóba. Majd gyerekkorának és felnövekedésének körülményeit, a falusi szegénység tüneteit és tapasztalatait vilantja föl. József Attila falopása kapcsán a saját környezetében megtapasztalt lokális megélhetési bűnözésre emlékezik (112–114.). A társadalmi mobilitás 1950–1970-es évekbeli dinamikus felgyorsulását, majd elerőtlenedését és kivételeit is felidézi – megélt és szemléltető analógiaként. Iskoláit és a József Attila költészetével történt személyes találkozását szintén beleszővi a pályaképbe – nem zavaróan, mindenféle terjengős, tolakodó fejtegetés nélkül. Olykor a saját (persze sokkal szerencsésebb) élete és a költő sorsa egyes mozzanatainak párhuzamaira is céloz. Tverdota a költő istenélményeit, „istenes” verseit kapcsolatba hozza a népi vallásossággal, eközben saját falusi gyermekkorának Jézus-meséit, kézzel gyúrt agyaggalambjait is fölidézi. Mókás, ahogy megfejt egy rosszul, *fényként* kiolvasott, valójában *finogt*

említő, általa is hallott gyerekkori mondókát (141.). Helyenkénti familiáris stílusa oldja a téma, az életanyag és a szakmaiság szigorát, anélkül, hogy elszubjektívizálná a tudományos beszéd-módot.

Igen, a tudóssá érett szerző megannyi élettapasztalata, érdekeltsége is szerepet játszik a téma- és értékválasztásban, a világszemléleti orientációban, az értelmezési fogékonyságban. Mindezek révén és mindezekén túl – anélkül, hogy a napi politikák térfelére tévedne – érezteti személyes rokonszenvét, sőt állásfoglalását az esélyegyenlőségért, a társadalmi mobilitásért, az emancipációért küzdő, illetve az ennek érdekében vállalt *plebejus radikalizmus* iránt. A József Attila korabeli végletes társadalmi polarizációt, a kizsákmányolást és a korrupciót jellemezve beidézi a mai politikus (név nélkül, de mi tudjuk, kiről is van szó) gőgös ríposztját: „akinek semmije sincs, az annyit is ér”. A mára is célozva nyomatékosan hangsúlyozza József Attila „rendszerkritikai ellenzékiességét”; a *Lázadó Krisztust* követő hisztéria és pör – Tverdota „tudósítása” szerint – végképp „besorolta őt a rendszer ellenzékének junior tagozatába” (663.). A komoly tudós szerző – látjuk – tud ironizálni, képes az önreflexióra, bevallja: ő maga is „önkorrekciós nevelődési folyamaton” esett át. A főhőse iránti szeretet ugyanakkor gyengéd megfogalmazásokra is alkalmat ad, amikor „a kis Attilát” emlegeti.

Nem akarok tovább szemelgetni az efféle diszkrét kiszólásokból és Tverdota személyes reflexióiból; túlértékelni pedig semmiképpen sem szabad őket, nem uralják el, csak színezik a szakmai szöveget. Egy-egy mondatról van szó csupán, amelyek nemhogy zavaróak lennének, ellenkezőleg: hitelesítik, olvasmányossá, egyenesen élvezhetővé teszik a szakszerű tudományosságot, az alkotói személyiség, az irodalmár, a tanár dialógusképességét. Baloldali irodalomtudomány nincs, és nem is kell, hogy legyen, de a szerzők, a kutatók, a tudós értelmezők személyes világnézete, adott esetben rendszerkritikai érzékenysége (ahogy mások demokratikus nemzeti konzervativizmusa) igenis összeegyeztethető a tudományos objektivitással – ez a helyzet Tverdota valószínűségi értelmezésével és József Attila-narratívájával is.

Tverdota György monográfiája az *emberarcú, az olvasóbarát irodalomtudomány*, a korszerű *irodalomismeret* kiemelkedő alkotása, iskolapéldája a 21. század harmadik évtizedében. Nagy érték a társadalmi önismeret, a tudomány, a nemzeti kultúra és kultuszközösség, az oktatás számára. Remélhetőleg segíti, ösztönzi a József Attila-kultusz egészséges tendenciáit is. A szerzőnek bevallott célja: „Ha a költő műveivel mondani akar valami fontosat embertársainak, akkor az irodalommal foglalkozó szakember sem tehet másként. Arra kell törekednie, hogy megértse a költő üzenetét és segítsen eljuttatni mind teljesebb és elevenebb formában a címzettekhez. Nem sáfárkodhat szabadon, szeszélyeit kielégítve a hagyatékkal. A közvetítő szerepét kell ellátnia. Munkámmal a költő nyomaiban haladva szeretném befolyásolni a mai olvasó gondolkodását az élet fontos kérdéseiről és megmutatni, hogy a nagy művészet ennek érdekében milyen megoldásokkal él.” (17.)

A cél teljesült, engem mint olvasót, irodalomszerető állampolgárt megvett ez a „non fiction nevelődési regény”. Ugyanakkor mint József Attilával is foglalkozó irodalomtörténészt elégtétellel tölt el Tverdota *újszerű tudományos olvasata*, sokdimenziós szakszerűsége. Az viszont keserű – a tudománypolitikát bíráló – záró megjegyzés részemről, hogy megdöbbenő: Tverdota György, akinek tudományos életműve alapvetően József Attiláról szól, aki „mindössze” kilenc könyvet és számtalan kitűnő tanulmányt, szerkesztést szentelt neki, máig nem kapott József Attila-díjat, Széchenyi-díjat, és nem lett akadémikus. Mindazonáltal őrá nem jellemző a sérelmi politika, szisztematikusan, sőt szívósan dolgozik, járja a maga útját, írja a *Gondoljátok meg, proletárok* folytatását.

Agárdi Péter